

را م کردن مردم شخصاً به سرمقبره میرقوام‌الدین رفت و بادست خود کلنگ را گرفته بر قبه آرامگاه میرقوام‌الدین فرود آورد. باز هم کسی از او پیروی نکرد مگر گروهی از مردم زبون که اجاراً با ییل و کلنگ بنای بقعه او را ویران و هموار ساختند^{۱۲۸}.

سیدعلی ساری پس از آنکه آمل را از دست سیدعلی آمل پیرون آورد به سیدقوام‌الدین بن سیدرضی‌الدین داد و گنبد میربزرگ را که اسکندر شیخی شکافته بود و درویشان اندک عمارت بر بالای آن کرده بودند باز درویشان به ساختن قبه‌عالی رغبت می نمودند و بسیار خشت و ساروج هم جمع شده بود بفرمود تا بنیادکنند و استادان بنا را به سرکار بازداشت و در سال ۸۱۴ ه. ق. تمام شد^{۱۲۹}.

بسیاری از سران و بزرگان خاندان مرعشی در اطراف مرقد میرقوام‌الدین و در اطرافهای اطراف بنای اصلی به خاک سپرده شده‌اند. سیدعلی آملی یکی از آنهاست. هنگامی که او از سیدعلی ساری شکست خورد به زاغ‌سرا در تنکابن افتاد و در سال ۸۲۵ قمری فوت شد. جسد او را در همان زاغ‌سرا به خاک سپردند و دو سال در آنجا مدفون بود. آخر الامر درویشان آمل جسد او را آورده در زیارت سیدقوام‌الدین بزرگ دفن کردند^{۱۳۰}.

بنای فعلی را شاه‌عباس اول که یکی از نواده‌های دختری میربزرگ است ساخته است.

هولمز در سال ۱۲۶۰ ه. ق. می‌نویسد:

تنها بنای معظمی که جلب نظر هنوی را کرده و او جزئیاتش را

ضبط کرده مقبره میرقوام‌الدین مرعشی است^{۱۳۱}.

۱۲۸ - تاریخ طبرستان و رویان و مازندران چاپ درن ص ۴۳۸ . ۱۲۹ - همین کتاب ص ۳۳۰ . ۱۳۰ - تاریخ طبرستان و رویان و مازندران ص ۳۵۰ و ۳۸۳ . Holmes, W.R. : Sketches on the Shores of the Caspian, London, 1945, P. 162.

به نقل از جغرافیای تاریخی گیلان، مازندران و آذربایجان ص ۳۴ و ۳۵.

ملگنوف مشهدمیربزرگ را مسجد میرقوام‌الدین خوانده و درباره آن

می‌نویسد:

مسجد میربزرگ قوام‌الدین با گنبدی نیکو و حجره نشستنگاه خود، گویند زیرزمینی است که خزینه او بوده، خام‌طعمان آنجا گردگردیده‌اند. شاه‌عباس به ادعای خویشی و مصاهرت آن مسجد را مرمتی کرد. گنبدش از زلزله ویران شد گویند ۱۵ من ورق طلا از آنجا کردند^{۱۳۲}.

ناصرالدین‌شاه در محرم سال ۱۲۸۳ قمری از این بنا دیدن کرده و به دستور او عکاس مخصوص عکسی از این بنا از سمت شرق برداشته که در آلبوم شخصی او محفوظ است^{۱۳۳} و زیر آن نوشته است:

مقبره میربزرگ که معروف است یکی از خویشان صفویه بوده‌است. محرم ۱۲۸۳ در آمل. (عکس شماره ۴۷)
محمدحسن خان اعتمادالسلطنه مشهدمیربزرگ را مقبره میرزابزرگ وزیر شاه‌عباس شناخته و درباره آن نوشته است:

از بازار که خارج شدم ساختمان کهنه‌ای به نظر آمد پرسیدم گفتند مقبره میرزابزرگ وزیر شاه‌عباس است^{۱۳۴}.

در آمل پس از دقت زیاد مقبره‌ای به نام مقبره میرزابزرگ نیافتیم و مسلماً منظور اعتمادالسلطنه مشهدمیربزرگ است که دوران حیات او با زمان سلطنت شاه‌عباس هیچگونه نزدیکی ندارد.

دمرگان در سال ۱۳۰۷ قمری این بنا را مورد بررسی قرار داده و درباره آن نوشته است:

جالب‌ترین بناهای تاریخی آمل، بدون تردید مرقدمیربزرگ

۱۳۲ - نسخه عکسی ملگنوف ص ۸۷ ب . ۱۳۳ - عکس شماره ۷۶۰۸ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران از روی آلبوم ناصرالدین شاه . ۱۳۴ - روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه ص ۵۳ .

است. این بنا در غرب بازاری فعلی است و از آجر بانمای کاشی آبی رنگ ساخته شده است.

نمای بنا یک در بزرگ در وسط و دو در کوچکتر در سمت چپ و راست آن است که اطراف آنها را یک حاشیه کاشی مینارنگ با خط کوفی احاطه کرده است.

سالن بزرگ وسط مربع است و در چهار ضلع آن چهار در ورودی است. کاشیهای دیوارهای این اطاق زمینه‌ای زرد و حاشیه‌ای خاکستری رنگ دارد و ارتفاع آن به ۲۴۰ سانتیمتر می‌رسد. در کمر بند گنبد کتیبه‌ای از آیات کلام الله مجید است که با خطی سفید روی زمینه آبی نوشته‌اند.

می‌گویند گنبد فعلی که تقریباً سراسر آن تعمیر و از نو ساخته شده است سابقاً از خارج پوشیده از ورقه‌های تفره بوده است.

در چپ و راست تالار مرکزی، اطاقهای کوچکتر است که دیوارهای آنها با کاشیهای زمینه زرد و گل‌های ظریف تزئین شده است. اطاقهای زیر امروز وضع بسیار بدی دارند. در گذشته تزئینات این اطاقها بسیار مجلل و عالی بوده است.

سابقاً نزدیک بنای میر بزرگ قصری که زمین برجسته مربع شکل آن تا امروز برقرار است وجود داشته است. اهالی می‌گفتند در محلی که امروز رودخانه جاری است بنای بسیار مهمی یافت می‌شد که بر اثر طغیان رودخانه یکسره از جای کنده شده و با تمام ظرائف و زیباییهای آن به دهان سیلاب فرو رفته است. ۱۳۰
دمرگان عکسی از این بنا برداشته و طرحی زیبا از نمای اصلی آن با نقشه‌ای از سطح بنا کشیده است. (عکس شماره ۴۸ و ۴۹ و ۵۰)

رایینو در سال ۱۳۳۰ قمری درباره مشهد میر بزرگ چنین نوشته است:

مشهد میر بزرگ مزار میر قوام‌الدین مرعشی (۷۸۱ هجری)

است. او سرسلسله ساداتی است که از سال ۷۶۰ - ۹۸۹ قمری در مازندران حکومت داشتند. این امامزاده شامل بنائسی چهار گوش آجری است که مدخل آن در سمت جنوب است و در سه طرف دیگر آن سه اطاق است که طول هر یک در حدود هفت متر است و بنائسی هشت ضلعی که بسیار ویران شده و سبزه و گیاه بر آن رسته است بر این بنای چهار گوش است و بالای همه برجی مدور است که به گنبدی کوتاه منتهی می‌شود گویا سراسر بنا با کاشیهای الوان سرخ و سبز و آبی و زرد و ارغوانی که طرحهای مختلف داشته‌اند پوشیده بوده است. پاره‌ای از این کاشیها بر بالای مدخل تا امروز باقی است. قسمت داخلی بنا که مرقد میر قوام‌الدین است زیبا و با عظمت است. داخل بنا حاشیه‌ای از کاشی آبی رنگ دور بنا در زیر گنبد دیده می‌شود. مرقد در وسط و صندوقی بزرگ چوبین آن را پوشانیده است که فعلاً چهار چوبه و استخوان بندی آن باقی است. بر این چهار چوب ایبائی از هفت بند محتشم با خطی خوش حک شده و حروف آن مذهب است. زمینه کتیبه رنگ آبی سیر دارد. ۱۳۶ مشهد میر بزرگ در شمال غربی شهر نزدیک سبز میدان است و بر اثر زلزله و سستی در کار تعمیر روبروانی است. (عکس شماره ۵۱)

در فهرست بناهای تاریخی، مشهد میر بزرگ در محله سبز میدان آمل دانسته شده و درباره آن چنین نوشته شده است:

بنای کنونی بقعه مشهد میر بزرگ که در وسط محوطه‌ای مشجر و حسینیه‌ای واقع شده است از اینیه قرن یازدهم هجری به شمار می‌آید. از جهت وسعت

ساختمان و دارا بودن گنبد و سردر و کاشی کاریهای زیبا و صندوق چوبی نفیس در عداد ابنیه مشهور تاریخی مازندران است. در روی صندوق چوبی مرقد تاریخ سال ۱۰۳۳ هجری ثبت شده است. در زیر گنبد و شبستانها و اطاقهای جنبین و سردر مقبره ورودی جرزهای آن قطعات کاشی صفوی باقی مانده است. همچنین مقداری از کتیبه کمر بند داخلی گنبد نمایان است. در نتیجه تعمیرات اساسی که در این بقعه به عمل آمده هسته مرکزی بنا حفظ شده است. بنای کنونی از ساختمانهای زمان شاه عباس اول صفوی میباشد. ۱۲۷ این بنا به شماره ۵۹ ثبت تاریخی شده است.

وضع کنونی مشهد میربزرگ

بنای اصلی از داخل چهار گوشه و به ابعاد ۹۵۰×۹۳۵ سانتیمتر است در هر ضلع صفاهایی به پهنای ۳۰۷ و عمق ۱۱۵ سانتیمتر است. از راهی از کاشی به بلندی ۱۹۰ سانتیمتر که متن کاشیها زرد و اسلیمیهای آبی رنگ روی آن نقش کرده اند، داخل صحن اصلی است. چهار کنج بنا را چهار گوشوار زده اند و چهار گوشه را به هشت ضلعی رسانیده و گنبدی مدور بلند بر این دایره زده اند. کتیبه ای زیر گوشوارهاست که آیاتی از کلام الله مجید و حدیثی از امیر المؤمنین علی علیه السلام با خطی سفید نثک بر کاشی آبی دیده می شود. مقداری از این نوشته ها باقی بود.

بر ضلع شرقی: فی اجسادهم الثواب

بر ضلع شمالی: قال امیر المؤمنین علیه السلام المتقین صف

غضوا ابصارهم الخالق فی انفسهم وانه

ما ذاعینهم بهم مخزونه سر مرفوعه

واجسادهم نحیفه وبهم

بر اضلاع غربی و جنوبی از کاشیهای کتیبه آثاری برجای نبود.

متصل به ضلع غربی دو اطاق و متصل به ضلع شمالی سه اطاق و یک راهرو است. گنبد از خارج مدور بود در تعمیرات سال ۱۳۵۶ شمسی آنرا به هرم مربع القاعده تبدیل کرده بودند. کمر بند گنبد از خارج هشت ضلعی دو بدو برابر است. ضلع بلند آن ۲۸۰ و ضلع کوتاه آن ۱۹۸ سانتیمتر است. و از خارج کاشی کاری است. بر کاشیها به خط کوفی بنائنی علی و محمد و لا اله الا الله نوشته شده است. کاشیکاری اضلاع، مختلف است و هیچگونه شباهتی به یکدیگر ندارد. (عکس شماره ۵۲ و ۵۳)

سردر ورودی مشهد میربزرگ کاشیکاری ظریف داشته که بیشتر آنها را کنده و به سرقت برده اند. در کتیبه بالای سردر با خط کوفی بنائنی عبارات زیر با خطی سیاه بر روی زمینه زرد بر کاشی نوشته شده است:

[سبحان الله] والحمد لله ولا اله الا الله والله الاکبر

ولا حول ولا قوة الا بالله]

سنگی چهار گوشه به ابعاد ۶۰×۵۰ سانتیمتر بر دیوار در ورودی تکیه داشت. «بسم الله الرحمن الرحیم» در دو جهت بر آن حک شده بود. (عکس شماره ۵۴) صندوقی چوبین وسط بنای اصلی است درازای آن ۲۸۶ و پهنایش ۱۵۴ و بلندی آن ۱۶۴ سانتیمتر است. این آیات از کلام الله مجید و احادیث بر آن حک شده بود:

آیات و احادیثی نبوی که بر صندوق مزار میربزرگ حک شده است:

بر قسمت بالای بدنه جنوبی:

بسم الله الرحمن الرحیم یس - تا - اذارسلنا

بر قسمت بالای بدنه غربی:

الیهم اثنین - تا - قوم مسرفون

بر قسمت بالای بدنه شمالی:

وجاء من اقصى المدينة - تا - لهم الارض المیه احییانها

برقست بالای بدنۀ شرقی :

و اخرجنا منها حياً - تا - كالعرجون القديم ۱۳۸

برطرف چپ بدنۀ جنوبی از بالا به پایین :

لا الشمس ينبغى - تا - من مثله ما یرکبون ۱۳۹

برقست پایین بدنۀ جنوبی صندوق :

وان نشأ نعرفهم - تا - ما وعد الرحمن وصدق المرسلون ۱۴۰

برقست پایین بدنۀ غربی :

ان كانت الاصيحة - تا - اليكم يا بنى آدم ۱۴۱

برقست پایین بدنۀ شمالی :

ان لا تعبدوا الشيطان - تا - لهم فمناهاركوبهم ۱۴۲

باقی قسمت پایین بدنۀ شمالی صندوق به سرقت رفته است. ۱۴۳

برپایۀ دست چپ بدنۀ شرقی از بالا به پایین :

جعل لكم من الشجر - تا - اليه ترجعون ۱۴۴

برپایۀ دست راست بدنۀ شمالی از بالا به پایین :

قال النبي صلى الله عليه وآله وسلم كنت انا وعلی ابن ابی طالب نورأیین ایدی الله

قبل ان یخلق الله آدم علیه السلام اربعة عشر الف عام فلما خلق الله ذلك

قسم النور جزئین فجاء انا فجزء علی

برپایۀ سمت چپ بدنۀ غربی از بالا به پایین :

قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم من احب ان یجیب بچیوتی ویموت میتتی

ویسکن جنة الخلد التی وعد ربی عزوجل [و] غرس قضبانها یدیه فلیتول

۱۳۸ - سورة یس ۲۳ از آیه یك تا آخر آیه ۳۸ . ۱۳۹ - سورة یس ۲۳ انتهای

آیه : ۴۱ . ۱۴۰ - سورة یس ۲۳ ، انتهای آیه : ۵۱ . ۱۴۱ - سورة یس ۲۳ ،

اواسط آیه : ۵۹ . ۱۴۲ - سورة یس ۲۳ ، اواسط آیه : ۷۱ . ۱۴۳ - از اواسط

آیه : ۷۱ تا آخر آیه ۷۸ و یك كلمه « الذی » از آیه ۷۹ به سرقت رفته است .

۱۴۴ - سورة یس آیه : ۷۹ تا آخر سوره .

علی بن ابی طالب .

برپایۀ طرف دست راست بدنۀ غربی از بالا به پایین :

قال النبي صلى الله عليه وآله وسلم فاطمة مهجت قلبی و ثمرة

فوادى ابناها و بعلمها نور بصیری والائمة من ولدها منا جبل ممدود

بین الله و بین خلقه من اعتصم بهم نجا ومن تخلف عنهم هوا .

برپایۀ سمت چپ بدنۀ جنوبی صندوق از بالا به پایین :

قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم ان علیاً منی وانا من علی

هو ولی کل مؤمن و مؤمنة بعدی لایؤدی عنی الا انا وعلی وکل نبی

وصی و وارث و وصی و وارثی علی .

برپایۀ سمت راست بدنۀ شرقی از بالا به پایین :

قد اتفق الفراغ من اتمام هذا الصندوق المبارك فی شهر سنة

ثلاث وثلثین بعد الف من هجرة النبوة المصطفویه علیه و وصیه

وبیته الصلوة والسلام والتحية كتبه المحتاج الفقیر الی الله الغنی

محمد الحسینی لاهجی . (عکس شماره ۵۵)

چند سنگ گور در حیاط مشهد میر بزرگ به شرح زیر وجود داشت که

در بازدید سال ۱۳۵۶ شمسی نشانی از آنها نیافتم :

۱ - لپه سنگ مدوری که اطراف آن نامهای چهارده معصوم به این شرح حک

شده بود :

اللهم صلی علی محمد وعلی و فاطمه و حسن و حسین و السجاد و الباقر

و الصادق و الكاظم و الرضا و التقی و التقی و العسکری و القائم

صاحب الزمان .

وسط آن طرحی محرابی بادو خط تکر کرده بودند ولی نام متوفی در این

طرح محرابی کنده نشده بود . (عکس شماره ۵۶)

۲ - لپه سنگ رودخانه ای مدور دیگری که در وسط نام «محمد» حک شده

و اطراف این نام را به هشت قسمت تقسیم کرده و کلمات زیر را در آنها کنده اند :

سبحان - الله - والحمد - لله - ولااله - الاالله - والله - اكبر -

بر حاشیه مدور سنگ قسمتی از آیه الکرسی و آیات دیگر به این ترتیب حک شده است :

الله الااله الا هو الحی القيوم و هو الحی القيوم السم الله
لااله الا هو الحی القيوم هو الله الذی لااله الا هو عالم الغیب والشهادة
(عکس شماره ۵۷)

۳ - لپه سنگ رودخانه ای بیضی شکل دیگری که بر حاشیه اطراف آن

عبارات زیر حک شده است :

قال النبی صلی الله علیه وآله وسلم یا ایها النفس المطمئنه ارجعی الی ربک
راضیه مرضیه فادخلی فی عبادی و ادخلی جنتی .

بر بالای متن سنگ این حدیث خوانده می شود :

الدنیا سجن المؤمن

زیر این حدیث سه بیت شعر است و یائین تر از آنها مطالب دیگری به چشم

می خورد . قسمتهائی از این ابیات به این شرح خوانده شد :

بحکم خدای جلیل بسال سیصد آخر تحویل
بغرة مهدی الحجه روز آدینه که سوی جنت جاوید کرده است رحیل
(عکس شماره ۵۸)

۴ - سنگ سفید تراشیده دیگری که بر حاشیه آن صلوات کبیر بدین شرح

حک شده بود :

اللهم صل علی النبی والوصی والبتول والسبئین والسجاد
و الباقر و الصادق و الکاظم و علی والتقی و النقی و حسن و المهدی

در متن سنگ :

کل من علیها فان وفات مرحمت پناه غفر [ان] آثار کربلائی علی

دوتر (۴) بن مرحمت پناه . . . الصناع استاد حسن آملی سنة احدو

عشرین مائة والف من الهجرة . [کذا] . (عکس شماره ۵۹)

۵ - سنگ تراشیده مستطیل دیگری که چهار مصراع بر چهار طرف حاشیه

آن به این شرح نقر شده است :

افسوس که روح در بدن نیست مرا

آن بلبل مست در چمن نیست مرا

یاران و که خواهران مرا یاد کنید [کذا]

رفتم سفری که آمدن نیست مرا

بر متن سنگ عبارات زیر نقر شده است :

سکینه ولد [کذا] مرحوم مشهدی ابراهیم نیارستاقی زوج

شاطر محمد خسروی بتاریخ شانزدهم شوال المکرم سنه یک هزار و

سیصد و چهل و شش هجری سنه ۱۳۴۶ (عکس شماره ۶۰)

گلوله های ریختگی چدن به محیط ۸۵ سانتیمتر و بیشتر ، در حیاط

مشهد میربزرگ است ، معلوم نشد به چه کار می آمده اند .

امامزاده تقی

در گرجی محله آمل

بنای امامزاده و مسجد متصل به یکدیگر است و ایوانی سراسری جلو

بنای بقعه و مسجد است . داخل بقعه صندوقی چوبین مشبک قبر را پوشانیده

است بام سراسر بنا سفالپوش است .

مسجد گرجی محله معروف به مسجد امام

شبستان مسجد فضائی مستطیل شکل است که دوفیلپا در وسط آن است .

حیاطی کوچک در جلو این شبستان است . چون مخارج تعمیر آن را محمد رضا

داده است به نام «مسجد امام» معروف شده است . مهجوری در تاریخ

مازندران نام این مسجد را آورده است^{۱۴۵}.
در زمان رابینو این مسجد روی در خرابی داشته است^{۱۴۶}.

خرابه های باغ و قصر شاه عباس
در گرجی محله آمل^{۱۴۷}

رابینو این خرابه ها را دیده و در سفرنامه خود یادی از آن کرده است.
امروز اثری از آثار آنها دیده نمی شود.

آب انبار شاه عباسی
در گرجی محله آمل^{۱۴۸}

در آمل کسی از نام و نشان این آب انبار خبری نداشت.

آب انبار امیر مکرّم
در گرجی محله آمل^{۱۴۹}

از این آب انبار نیز اثری برجای نبود. شاید آب انبار امامزاده ابراهیم که
شرح آن را نوشتیم آب انبار امیر مکرّم باشد.

خانه آقای شهرزاد
در گرجی محله آمل کنار شهررود

خانه آجری سه طبقه است. بالای درها نورگیرهای مشبک کاری ظریف
دارد. جرزها گچ بری رنگین و نقاشی دارد.

۱۴۵ - تاریخ مازندران مهجوری ج ۲ ص ۳۴۸ و ص ۳۳۹ . ۱۴۶ - ترجمه
سفرنامه مازندران و استرآباد ص ۶۱ . ۱۴۷ - ترجمه سفرنامه مازندران و استرآباد
رابینو ص ۶۱ . ۱۴۸ و ۱۴۹ - ترجمه سفرنامه مازندران و استرآباد رابینو ص ۶۱ .

خانه آقای مهربان

در گرجی محله آمل

برحاشیه بالای درهای طبقه دوم نقاشیهای قدیمی است.

خانه آقای هاشمی

در گرجی محله آمل

پنجره های نورگیر مشبک مدور بالای درها باشیسه های رنگین و آلتهای
ظریف بسیار استنادانه ساخته شده است.

تکیه اسکبیا

در محله اسپي کلای شهر آمل^{۱۵۰}

این تکیه در خیابان فرهنگ مقابل اداره آموزش و پرورش برجای است
قسمت اصلی آن را نوسازی کرده اند. از آثار قدیمی آن سکوئی بلند است که
جلو آن پنج ستون است. منبر تکیه سابقاً در اینجا بوده و محل معتبر تکیه به شمار
می آمده است.

قسمتی از مسجد که پشت تکیه می افتد قدیمی است. باقی قسمتهای آن را
نوسازی کرده اند.

حمام رفیع خان یاور

در محله اسپي کلای آمل^{۱۵۱}

از این حمام قدیمی هیچگونه اثری برجای نیست.

مسجد ایرائیا = مسجد روحیه

در محله پل به یور شهر آمل^{۱۵۲}

این مسجد بازدید شد ، اثر تاریخی قابل توجهی نداشت و کوچک و ناچیز بود.

۱۵۰ - ترجمه سفرنامه مازندران و استرآباد رابینو ص ۶۱ . ۱۵۱ - همان کتاب
ص ۶۱ . ۱۵۲ - ترجمه سفرنامه مازندران و استرآباد رابینو ص ۶۱ .

مسجدی قدیمی

در محلهٔ پل به یور بالاتر از پل قدیمی هراز

مسجدی قدیمی کنار هراز بالاتر از پل در طرف دست راست آب وجود داشت که در نوسازیهای زمان رضاشاه از میان رفت. ظاهراً این مسجد معروف به مسجد آقا عبدالکریم بوده است.^{۱۵۳} همچنین طرف دست چپ آب پایین تر از پل قدیمی مسجد قدیمی دیگر بوده که در همین نوسازیها خراب شد.

اما زاده قاسم بن موسی بن جعفر علیه السلام

در محلهٔ چاک سر آمل

بنائی است هشت ضلعی از آجر که برجدار داخلی هریک از اضلاع آن طاقنمائی ساخته شده است. پهنای هر ضلع از داخل ۱۷۵ سانتیمتر است. سه پنجره نورگیر در شمال و غرب و جنوب بنا است. (عکس شماره ۶۱) در ورودی بقعه شرقی است که در حیاط بقعه باز می شود. صندوقی وسط بنا، گور امامزاده را پوشانده است. صندوق شامل قطعات مختلف چوب است که در جهات مختلف به یکدیگر کم و زبانه شده اند. بریکی از این قطعات با مرکب سیاه و قلم نوشته اند:

عمل استاد حسین بن استاد خوشنام نوری

نوشته زیر بر طرف غربی صندوق بریکی از تخته ها حک شده است:

خادم قدیمی درویش محمد بن درویش کمال الدین

مسجد امامزاده را اخیراً تعمیر کرده بودند.

بقعهٔ شاه رضا

در آمل

مهجوری در تاریخ مازندران از این بقعه یاد کرده است. ظاهراً کنار هراز طرف دست چپ بوده و بر اثر سیل از میان رفته است. اراضی این قسمت معروف

۱۵۳ - ترجمهٔ سفرنامهٔ مازندران و استرآباد را ببینو ص ۶۱.

به چاک^{۱۵۴} شاه رضا است.

بختیار کوتی

در آمل ۱۵۵

رابینو از بختیار کوتی در آمل یاد کرده ولی محل آن را مشخص نکرده است. در انتهای محلهٔ چاک سر نزدیک سلاخ خانهٔ قدیم، جاده ای فرعی است که به تپه ای بلند می رسد. این تپه در محل معروف به «کوتی» است و بالای آن چندین خانه است شاید این کوتی همان بختیار کوتی باشد.

کاروانسراهای شهر آمل

از کاروانسرای میرزای شفیع^{۱۵۶} و کاروانسرای وزیر^{۱۵۷} و کاروانسرای

قیصریه^{۱۵۸} و سایر کاروانسراهای قدیمی در شهر آمل اثری برجای نمانده است.

۱۵۴ - چاک در لغت محلی به معنی اراضی مرغزار و چمنزار است. ۱۵۵ - ترجمهٔ

سفرنامهٔ مازندران و استرآباد ص ۱۵۳. ۱۵۶ و ۱۵۷ و ۱۵۸ - جغرافیای تاریخی

گیلان، مازندران و آذربایجان ص ۶۵.

۲- بناها و آثار تاریخی اهلیم رستاق

مختصری از جغرافیای اهلیم رستاق

اهلیم رستاق یکی از دهستانهای اطراف آمل است. این ناحیه از شمال به دریا و از جنوب به دهکده‌های ناحیه مرکزی آمل، از غرب به رودخانه الشه رود و از شرق به رودخانه کیجا و زان که سامان میان اهلیم رستاق و هرازیبی است. محمد حسن خان اعتماد السلطنه درباره این ناحیه می‌نویسد.

اهلیم رستاق از دهات آمل در کنار ارش رود واقع است و این رودخانه حد غربی مازندران و حد شرقی رستم‌دار، و حد شرقی مازندران رودخانه کربند کلباد است^۱.

السه رود (ارش رود) سامان قدیمی نواحی دشت نور و بخشهای اهلیم رستاق و لیتکوه آمل است. نهرهای نامبرده زیر که به نام دهکده‌هایی هستند که آنها را آبیاری می‌کنند از سمت راست این رودخانه جدا می‌شوند. نامهای آنها به ترتیب از بالا به پایین به شرح زیر است:

۱- اسپنت^۲ ۲- تلی ران^۳ ۳- فشکه رو^۴ ۴- کاسم ده^۵ ۵- علی آباد ۶- سیری.

۱- التدوین ص ۳۴ به نقل از تاریخ مازندران شیخ علی گیلانی . ۲- بکسر الف و سکون سین و کسر پ و نون. ۳- بفتح تاء . ۴- بضم فاء. ۵- بضم سین.

۲- بناها و آثار تاریخی اهللم رستاق

امامزاده فضل بن موسی

در دهکده خشت سره اهللم رستاق

نیمی از بنای قدیمی را خراب کرده بودند و بنائی چهار گوشه با گنبدی هرم مربع القاعده بر روی مرقده ساخته بودند (عکس شماره ۶۲). صندوق قدیمی که ارزش تاریخی ندارد در میان ساختمان جدید مرقده را پوشانده بود. سنگهای قدیمی گورها که ارزش تاریخی زیاد نداشتند در بازدید تیرماه ۱۳۵۶ شمسی به سرقت رفته بود. اطراف بقعه گورستانی قدیمی است و درختان آزاد و شمشاد و اوجا دارد. گرداگرد تنه درختان آزاد به ترتیب ۱۹۶ و ۲۰۰ و ۲۴۶ سانتیمتر است و گرداگرد تنه اوجای که نسل بقعه بالغ بر ۳۴۶ سانتیمتر است. سایر درختان بقعه نیز قدیمی هستند. بیشه کوچکی نیز متصل به گورستان بقعه است که در آن درختان کهنسال می توان یافت. این مطالب بر سه سنگ گور که در بازدید اول به آنها برخوردیم خوانده می شد: برسنگ گور اول:

بطاعون درگذشت آن پاک عفت

بشد روح عقیقه سوی جنت

هذه مرقده عفت وعصمت وطهارت و خدات دستگاه زبده

المخدرات والمستورات ماه بی بی خانم بنت عالیشان معلی مکان عالیجناب

حسنقلی دوانی لو بتاریخ سنه ۱۱۷۵ . (عکس شماره ۶۳)

برسنگ گور دوم:

الحکم الله [کذا]

هذا مرقده المرحوم

احمد خان ابن حسینعلی آقا ۱۲۶۰ (۴) (عکس شماره ۶۴)

برسنگ گور سوم که به درازای ۱۲۵ و پهنای ۳۵ و بلندی ۶۰ سانتیمتر در مسجد این بقعه بود عبارات زیر خوانده می شد:

بریک بدنه:

قال النبی صلی الله علیه وسلم الدنيا سجن المؤمن وجنة الکافر صدق یا

رسول الله قال النبی الامی القرشی الابطحی الزکی العربی.

بربدنه دیگر سنگ:

قال النبی صلی الله علیه وسلم الدنيا فناء و آخره بقاء الدنيا ساعة فجعلها

طاعة صدق یا رسول الله .

سید سه نور

در دهکده سولاخ موزی (سوراخ مازو) اهللم رستاق

بنای بقعه بسیار ساده و ناچیز بود. اطراف بقعه درختان پلت (افرا) و درختان

آزاد و درختان شمشاد فراوان داشت. گرداگرد تنه درختان آزاد کهنسال آن به ترتیب

۲۵۸ و ۲۸۷ و ۳۳۸ سانتیمتر و درختان افرا ۲۴۵ و ۲۵۰ سانتیمتر بودند.

هفتاد و دو تن

در دهکده شومیا ۸ از دهکده های اهللم رستاق

بنائی است چهار گوشه، بسیار ساده و ناچیز. در اراضی اطراف آن درختان

شمشاد بسیار است.

گورستان سادات اهللم

در دهکده اهللم مرکز اهللم رستاق

سادات اهللم نبیره های سید فخرالدین بن سید قوام الدین هستند و در اهللم

۷- سوراخ مازو ده از دهستان اهللم رستاق بخش مرکزی شهرستان آمل نه کیلومتری نیمی

غرب آمل یک کیلومتری نیمی محمودآباد (فرهنگ جغرافیائی ایران ج ۳). ۸- شومیا

ده از دهستان اهللم رستاق بخش مرکزی شهرستان آمل هجده کیلومتری شمال غربی آمل

و شش کیلومتری غرب راه آمل به محمودآباد (فرهنگ جغرافیائی ایران ج ۳).

گورستان خانوادگی داشته‌اند. روز چهارشنبه دوازدهم رجب ۸۹۲، سید نصیرالدین وعموزاده وهمشیره زاده سید ظهیرالدین مرعشی در این گورستان به خاک سپرده شده‌اند^۹ در محل تحقیق شد از این گورستان اثری برجای نبود.

تپه‌ای قدیمی

در بونده از دهکده‌های اهلم رستاق

برای رسیدن به بونده باید از اهلم به تچه رودکنار و از آنجا به بونده رفت. تپه‌ای که خاکریزی دستی است متصل به آبادی بونده است. بالای آن ۱۵۰۰-۲۰۰۰ متر اراضی جنگلی است. آقای عنایت‌الله رضا پور اخیراً خانه‌ای از بلوک بالای آن ساخته است.

قصاب کوتی ۱۰

یکی از دهکده‌های اهلم رستاق

نام ده یادآور کوتی قدیمی آن است که این دهکده بر آن بنا شده است.

قلاکوتی ۱۱

در دهکده هرب ده ۱۲ اهلم رستاق

خاکریزی است دستی که مساحت بالای آن در حدود سه هزار متر مربع و بلندی آن از سطح زمین اطراف بیش از ده متر است و فعلاً بالای آن کشت می‌کنند.

گنبدی قدیمی

در هرب ده اهلم رستاق

این گنبد امروز بر خاک ریزی است که در حدود یک متر از زمینهای اطراف

۹- تاریخ گیلان و دیلمستان ص ۴۶۲. ۱۰- قصاب کوتی ده از دهستان اهلم رستاق بخش مرکزی شهرستان آمل نه کیلومتری شمال غربی آمل و یک کیلومتری شوسه آمل به محمودآباد (فرهنگ جغرافیایی ایران ج ۳). ۱۱- این قلاکوتی را گروهی به نام «قلاکوتی چهل دختر» می‌شناسند. ۱۲- در فرهنگ جغرافیایی این نام را با حاء حطی ضبط کرده‌اند. این نام بفتح هاء و راه تلفظ می‌شود.

بالاتر است. گنبدی مدور از آجر بوده است که نیم متر تا ۷۵ سانتیمتر از دیوار آجری آن باقی است. آجرهای آن راکنده و برای ساختمان به کار برده‌اند.

قلعه تنگله ۱۲ یا قلعه مزارکتی ۱۴

نزدیک دهکده برجنده ۱۵ اهلم رستاق

برای رسیدن به برجنده، از اهلم به تچه رودکنار^{۱۲}، به بونده، به شرفنی^{۱۳} و به برجنده می‌روند. نزدیک برجنده و شورستاق جنگلی عظیم از درختان آزاد و مازو است. داخل این جنگل قطعه زمینی است که از اراضی اطراف در حدود یک متر ارتفاع دارد و ابعاد آن در حدود بیست متر است.

امامزاده محمد

در شورستاق ۱۸ اهلم رستاق

بنائی است ساده با ایوانی جلو آن که پنج ستون چوبین چهارسو با سرستون دارد. دور ایوان از خارج و داخل، در زیر چکش گردانها، ایاتی از هفت بند محتشم کاشانی است.

برخوان غم چو عالمیان را صلا زدند

اول صلا بسه سلسله انبیا زدند

در آخر این ابیات عبارت زیر است:

استاد حبیب‌الله نجار ولد مشهدی قلی نوائی سنه ۱۳۱۷ یادگاری

مشهدی حسن یالورودی ۱۳۱۷، یادگاری مشهدی علی اکبر ۱۳۱۷

در جلو بقعه درخت موزی داریست که گرداگرد تنه آن ۷۳۶ سانتیمتر است.

۱۳- بفتح تاء و سکون نون و کسر کاف. ۱۴- بفتح میم و تشدید زاء و ضم کاف.

۱۵- بکسر باء و جیم و دال. ۱۶- بفتح تاء. ۱۷- بفتح شین و راه.

۱۸- بضم راء ظاهراً در اصل شورستاق بوده است.

تپه آقا محله

در محمودآباد مرکز اهلم رستاق وهرآزپی

تپه‌ایست که ظاهر آن شنی است و نزدیک پمپ بنزین امروزی است. این تپه در امتداد مسیر جاده بر طرف چپ راه محمودآباد به نوشهر است.

آستانه

در دهکده اهلم از دهکده های اهلم رستان

ملگنوف^{۱۹} از آستانه‌ای قدیمی در دهکده اهلم یاد کرده است. در محل تحقیق شد جز چند اصله درخت کهنسال چیزی دیگر نبود.

راه آهن حاجی محمد حسن امین الضرب

در امتداد راه آمل به محمودآباد

امین الضرب برای استفاده از معدن آهن ماهن امتیازاتی از ناصرالدین شاه گرفت و ناصرالدین شاه هم اراضی باغشاه و سبزه میدان آمل را به او فروخت نامبرده راه آهنی از سبزه میدان آمل در امتداد راه آمل - محمودآباد به محمودآباد و از آنجا به ماهن کشید. ظاهراً این راه آهن زیاد مورد استفاده قرار نگرفت.

خانه حاجی امین الضرب

در آهومحله محمودآباد اهلم رستاق

بنایی است از آجر، راهرویی در حدود دو متر در وسط و سه اتاق در هر طرف راهرو. طبقه دوم هم در هر طرف سه اتاق داشت از سقف و بام نشانی نبود. آجرهای آن را مشغول مصرف کردن هستند تا آخرین اثر آنرا نیز از میان بردارند و اراضی آن را متصرف شوند.

۱۹- نسخه عکسی ملگنوف ص ۸۹ ب.

بقعه طاوس خاتون

در سرین کلاهی اهلم رستاق

بنایی است قدیمی با صندوقی ساده و دری چوبین. ایوانی در جلو بناست که شش ستون چهارسو با سرستونهای دهان اژدری دارد. سقائفاری بر مدخل محوطه بقعه است (عکس شماره ۶۵). اخیراً این بقعه را تعمیر و مرمتی کرده‌اند.

باقی بناها و آثار تاریخی اهلم رستاق

۱- گورستانی قدیمی در خراب محله^{۲۰} اهلم رستاق.

۲۰- نام این ده امروز «آباد محله» است و از گورستان قدیمی اثری نبود تکیه‌ای نوساز بادر ورودی آهنین به جای ساخته بودند.

۳- بناها و آثار تاریخی بالاخیابان و پایین خیابان لیتکوه

امامزاده عبدالله

در اسکومحله از دهکده‌های بالا خیابان لیتکوه

آستانه امامزاده عبدالله علیه السلام در دوازده کیلومتری جنوب غربی آمل در دهکده اسکومحله قرار دارد. در آبان ماه ۱۳۴۲ شمسی به دستور فرح دیبا در اختیار سازمان اوقاف قرار گرفت بنای قدیمی آن را خراب کردند و بنایی نوساز و با عظمت به جای آن ساختند (عکس شماره ۶۶). ضریحی به درازای ۴۶۳ و پهنای ۳۷۵ و بلندی ۲۷۵ سانتیمتر در وسط بنای اصلی مرقد را پوشانده است. این ضریح که از طلا و نقره است بوسیله هنرمندان ماهر اصفهانی ساخته شده است.

از آثار قدیمی آستانه امامزاده عبدالله حوض شفا و مرقد بی بی فاطمه و سقاخانه است که آنها را نیز سازمان اوقاف تجدید بنا کرده است. بیست و دو در زائرسرای درجه یک بسا و سایل لازم و ۱۲۵ در زائر سرای درجه دو، اطراف بنای اصلی بقعه احداث کرده اند (عکس شماره ۶۷).

علاوه بر زائرسراها و پنج در اطاق برای مدیران و مسؤولان، سالن بزرگ غذا خوری، ساختمان بانک اعتبارات تعاونی توزیع، دکانهای متعدد و بناهای دیگر برای آسایش و راحتی زائران ساخته شده است.

امامزاده محمد و امامزاده مظفر

در اسکومحله از دهکده‌های بالا خیابان لیتکوه آمل

بنایی است چهار گوشه و ساده با صندوقی چوبین که مرقد را پوشانده است. در اصلی به ایوانی بازمی‌شود. در اراضی بقعه اطاقهایی ساده برای زائران ساخته‌اند. درختان آزاد کهن سال در حیاط بقعه است که گرداگرد تنه آنان به ترتیب از این قرار است: ۲۵۳ و ۲۷۵ و ۲۷۷ و ۴۰۰ سانتیمتر.

داود کیا سلطان

در دهکده اسپنت ۱ از دهکده‌های بالا خیابان لیتکوه آمل

بنایی است چهار گوشه ساده با دامی سفالپوش. صندوقی چوبین ساده در وسط بناست. در اصلی بقعه شرقی است و در کفش کنی بازمی‌شود. اطراف بقعه گورستانی قدیمی است که درختان شمشاد کهن و درختان جنگلی دیگر در آن دیده می‌شود.

عالی کیا سلطان

در جنگل اهواز و کتی بالا خیابان لیتکوه

برای رسیدن به این بقعه از راه اسکومحله باید به معدن و از آنجا به «وله کن» و سپس به جنگل اهواز و کتی رفت. بنایی است چهار گوشه، سفال‌ساز با صندوقی ساده.

جبار کیا سلطان ۲

در جنگل فشمکه رواج ۲ بالا خیابان لیتکوه

بنایی چهار گوشه است و حلب سرائر تاریخی در آن دیده نشد.

۱- بکسر الف و سکون سین و کسر پ و نون. ۲- این بقعه جابر کیا سلطان نیز خوانده می‌شود. در طوماری که نام متولیان امامزاده‌ها در دوران صفوی در آن نوشته شده است، امامزاده‌ای به نام عبدالجبار در بلوک لیتکوه به تولیت شیخ علی الیکاری آمده است. ۳- بضم فاء.

بقعه عالی چنگه

در عالی چنگه بالا خیابان لیتکوه

بنایی ساده بود و از نظر تاریخی ارزشی نداشت.

امامزاده عباس

در سوته کلاهی ۲ بالا خیابان لیتکوه

بنایی است چهار گوشه مستطیل شکل در دو جهت قبلی و غربی ایوان دارد پانزده ستون چهار سو جای این دو قسمت ایوان است. بر دیوارهای این دو ایوان نقاشیهای مذهبی است. تمثال امیر المؤمنین علی علیه السلام با امام حسین و امام حسن و قنبر و ابوالفضل العباس با مشك آب سوار بر اسب و دو طفلان مسلم و امام حسین و حرریاحی.

بر حاشیه بالای ایوان میان سرستونها: بسم الله الرحمن الرحيم روزی که شد به نیزه سر آن بزرگوار خورشید سر برهنه بر آمد ز کوهسار و پنج بیت دیگر مورخ سنه ۱۲۶۳.

در گورستان اطراف بقعه درختان آزاد و شمشاد است. گرداگرد تنه درخت آزادی به ۵۲۵ سانتیمتر می‌رسید.

قلعه‌ای قدیمی

در چند محله بالا خیابان لیتکوه

این قلعه که خاکریز دستی آن برجای است، برب رودخانه شلوت قرار دارد. سطح بالای آن در حدود دوهزار متر و بلندی آن تقریباً ده متر است.

۴- سوته کلا ده از دهستان بالا خیابان بخش مرکزی شهرستان آمل ۵ کیلومتری جنوب غربی آمل (فرهنگ جغرافیائی ایران ج ۳).

قلعه زکریا

در جنگل زکریا در بالا خیابان لیتکوه

رشته کوهی که موازی با جاده هراز در سمت چپ رودخانه نرسیده به پسارک جنگلی امروز است معروف به جنگل زکریا است. بر بالای این کوه آثار قلعه‌ای قدیمی است دیواری سنگی داشته که بر اثر کند و کاو فعلاً هم سطح زمین اطراف شده است. در کند و کاوها آجر به دست آمده است. وسط آن آب انباری است که آثار ساروج بر دیوار آن دیده می‌شود. این قلعه پایین تر از کره سنگ^۵ به طرف آمل است.

فرنگیس قلا

در بالا خیابان لیتکوه

فرنگیس قلا در کوه‌های دور افتاده جنگلی است. در حدود ۲ شصدمتر از کره سنگ بالاتر راهی به دست راست جدا می‌شود و از جنگلهای ازدارسی^۶، لو^۷، سفید دره می‌گذرد و به شاه موزی بن می‌رسد. بالای این کوه قلعه فرنگیس است. کمی از آثار دیوار سنگی آن برجای است. کند و کاو در درختان جنگلی یکسره وضع قلعه را به هم زده است. آثار آب انباری در میان قلعه است. ابعاد آجرهایی که در بناهای داخلی به کار رفته بوده به سی سانتیمتر می‌رسد.

دیوارها و خرابی‌های عمارت امیر مکرم لاریجانی

کنار جاده هراز در محل عمارت در بالا خیابان لیتکوه

هنگامی که به طرف آمل می‌رویم، بردست چپ آب هراز و کنار این رودخانه دیوارهای بلند خشتی و چینه ایست. زیر دست دیوارها به طرف رودخانه آثار عمارت امیر مکرم است که مقداری از آن را سیل و مقدار بیشتر را مردم خراب کرده اند تا راهی آن را تصرف کنند.

۵- بفتح کاف. شاید قلعه کوره سنگ آمل که در نسخه خطی تاریخ مازندران ص ۸۲ ب و صفحات دیگر نام آن ذکر شده است قابل تطبیق با این قلعه باشد. ۶- بکسرالف و راه. ۷- بضم لام.

پل سنگی

در راه آمل به اسکومحله در بالا خیابان لیتکوه

این پل از آجر بود و روی آن سنگفرش داشت به این سبب به نام پل سنگی معروف شده است. این پل نیز در نوسازی جاده امامزاده عبدالله که در اسکومحله است از میان رفت.

سرهنگ کوتی

از دهکده‌های پایین خیابان لیتکوه

نام کوتی یادآور خاگریز دستی است که این آبادی بر روی آن ساخته شده است.

امامزاده محمد

در ولیس ده ۸ پایین خیابان لیتکوه

بنای مستطیل آجری است با مسجدی متصل به آن. در ورودی و صندوق چوبین آن ساده و بدون کنده کاری است. بنای بقعه در محوطه وسیع جنگلی است که درختان آزاد و بلوط و مرز و اوجا در آن زیاد است. گرداگرد تنه درختانی که اندازه گرفته شد از این قرار است:

موزی (بلوط: مازو) ۳۰۰ و ۴۷۰ سانتیمتر، آزاد ۲۲۰ و ۴۷۷ سانتیمتر، اوجا ۲۳۰ و ۲۴۰ سانتیمتر.

امامزاده قاسم بن عقیل بن موسی الکاظم علیه السلام

دژ قجر محله پایین خیابان لیتکوه

بنای قدیمی امامزاده را خراب کرده و بنای جدیدی به همت حاج حسن غفار صالح (قاسم زاده) و کوشش فرزندش منصور ساخته شده است. این بنا در اسفند ۱۳۵۴ شمسی به خاتمه رسیده است. بنای جدید شامل دو در ورودی در شمال و

۸- ولیس ده از دهستان پایین خیابان بخش مرکزی شهرستان آمل ۵ کیلومتری غرب آمل (فرهنگ جغرافیائی ایران ج ۳).

جنوب . بر هر طرف درهای ورودی سه پنجره است یعنی در هر يك از اضلاع شمالی و جنوبی شش پنجره است (عكس شماره ۶۸) . این بقعه در وسط بیشه‌ای از درختان آزاد است (عكس شماره ۸۹) . گرداگرد تنه چند اصله از آنها بدین قرار است: ۴۰۰ و ۵۱۰ و ۵۳۵ و ۷۰۰ سانتیمتر .

باقی بناها و آثار تاریخی لیتکوه

- ۱- عباس کوتی در پایین خیابان لیتکوه^۱ نزدیک به دهکده انجیل .
- ۲- بار کوتی^{۱۱} .
- ۳- کتله خواست کوتی^{۱۱} .

۴- بناها و آثار تاریخی چلاو = شلاو

مختصری از تاریخ و جغرافیای چلاو = شلاب

در دوران اسپهبد شاه غازی رستم (۵۳۳-۵۵۸) ، امیرشهریار در چلاو قیام کرد: صاحب تاریخ طبرستان درباره این قیام و دفع آن چنین نوشته است:
اسپهبدشاه غازی رستم ، عم زاده خویش شهردار را به محاصره قلعه دارا پدید کرد و بعد از آن او به شلاب شد. چون مردم شلاب بدانستند که اسپهبد آنجا رسید، زن و مرد و خرد و بزرگ همه به زینهار آمدند و روی بر خاک نهادند که ما همه بندگان و بنده زادگان تویم ما را عفو کن . اسپهبد جمله را بنواخت و تشریف داد و فرمود که بعد از این در خانه ها باشید که ما طلب قلعه می کنیم و گرد بر گرد قلعه کمین فرمود کرد . هر کس که به زینهار بیامدی بیاویختندی . کار بر شهریار صعب و دشوار شد و گفت کار دریابید و قاصد پیش اسپهبد فرستاد و امان طلبید . اسپهبد از او آزرده بود که بر او حقها داشت و گفت اول روز ادب کند اما چون بزرگان طبرستان شفیع شدند از سر اکراه برخاست و گفت تشریف و اقطاع فرمایند و عهد ارزانی دارم که باقی خطابی نکنم و اگر فرموده باشم باطل گردانم . . . اسپهبد ، سهراب بن رستم را که عم زاده بود به کوتوال فرستاد با خاصگان خویش و امیرشهریار با قلعه برد ایشان را و او به زیر آمد^۱ .

چلاو مرکز کیا افراسیاب و کیا اسکندر چلاوی است که پیش از قیام مرعشیان مدتها در مازندران حکومت داشته‌اند. پس از حمله تیمور به مازندران و تسخیر قلعه ماهانه‌سر و بردن مرعشیان به ماوراءالنهر دوباره چلاویان سلطنت یافته‌اند تا بر اثر یاغیگری ایشان امیر تیمور شخصاً به مازندران آمد و این خاندان قدیمی را برانداخت. چلاویان پس از امیر تیمور در مازندران رونقی نیافتند.

محمد حسن خان اعتماد السلطنه درباره چلاو می‌نویسد:

چلاو از بلوکات طبرستان و مازندران است. الحال تیول منشی-

الممالک است. قلعه‌ای بسیار قدیم کهنه دارد. (مرآت البلدان ج ۴ ص ۲۵۴).

از این قلعه بسیار قدیم کهنه در چلاو که اعتماد السلطنه از آن یاد می‌کند نشانی نیافتم. چلاو دره‌ایست شرقی غربی که آب آن از شاخه‌های دست راست رودخانه هراز است و نزدیک منگل به هراز می‌پیوندد. این دره از شمال به ارتفاعات سنگ چال از طرف غرب به ساحل دست راست رودخانه هراز، از طرف جنوب به دره کندواکتی و از مشرق به لغور محدود می‌شود. نامهای دهکده‌های این دره از این قرارند:

پریمه^۱، پاشا کلا، نجار کلا^۲، تیار، گنگرج کلا^۳ چم بن^۴، زرخونی، سنگ چال. سنگ چال در تقسیمات جزء بالا چلاو و باقی دهکده‌ها جزء پایین چلاوند. دهکده‌های لهاش و الیمستان که کنار یکی از شعب هراز و بالاتر از آب چلاو از طرف دست راست به آب هراز متصل می‌شوند جزء چلاب به حساب می‌آیند.

تیره‌های قدیمی که در این دهکده‌ها ساکنند به نامهای زیر خوانده می‌شوند:

در گنگرج کلا خاندان: خانکدار^۵.

در تیار خاندانهای: بندار^۶ و کنج^۷.

در چم بن خاندان: روارج^۸.

۲- بضم پ و فتح راه ۳- با تشدید جیم .

۵- بفتح ج و کسر میم . ۶- بفتح نون . ۷- بضم باه ۸- بفتح کاف

و کسر نون . ۹- بفتح راه اول و دوم .

در زرخونی خاندانهای: باتلفه^۱، سالار.

در پاشا کلا خاندانهای: بغدادی، پاشا.

در نجار کلا خاندان: پیج که از پیچه کلا آمده‌اند.

در سنگ چال خاندان: عمران.

در پریمه خاندان: لطیف.

۴- بناها و آثار تاریخی چلاو = شلاب

قلعه دارا

در دره چلاب = هج رودبار

حسن بن اسفندیار در فصل خصائص و عجایب طبرستان می‌نویسد که چون اسکندر بر زمین پارس مستولی شد، دارا از او بگریخت و به طبرستان پناه برد و نزد او پیام فرستاد که گیرم هفت کشور را بر من تنگ کنی، خاک فرشود جرودز دارا را چه کنی؟^۱

با داستانی که ابن اسفندیار از دوران باستان نقل کرده است به این نتیجه می‌توان رسید که بنای این قلعه به دوران قبل از اسلام می‌رسد و باید آنرا یکی از قلاع قدیمی ایران دانست.

یاقوت از حصانت و استواری این قلعه یاد می‌کند و محل آن را در منطقه پهناور کوه‌های طبرستان قرار می‌دهد. عبارت او چنین است: «قلعه حصینه فی جبل طبرستان»^۲. جای این قلعه کجاست؟

شحنه‌ای که جاولی در آمل تعیین کرده بود، پس از تسخیر آمل به دست اهالی، از آنجا فرار کرد و به قلعه دارا پناه برد.^۳ بنابر این قلعه دارا باید در حدود آمل جستجو کرد. از عبارات دیگر تاریخ طبرستان چنین برمی‌آید که قلعه دارا در حدود

۱۰- بکسر تاء . ۱۱- تاریخ طبرستان ج ۱ ص ۸۲ . ۱۲- المشترك و ضمناً و

المفترق ص ۱۶۷ . ۱۳- تاریخ طبرستان ج ۲ ص ۶۵ .

امیدوار کوه و چلاب است.^{۱۴} از صفحات دیگر همین تاریخ به این امر توجه می‌شویم که قلعه دارا در رودبار هج است. از رودبار هج به منگول (منگل امروز) و آمل آمده‌اند.^{۱۵} باز در یکی دو صفحه بعد یاد آور می‌شود که رودبار هج در لارجان است.^{۱۶} با در دست داشتن این اطلاعات می‌توان به این نتیجه رسید که:

- ۱- امیدوار کوه و چلاب هم‌سامانند، یا چلاب قسمتی از امیدوار کوه است.
- ۲- رودبار هج همان دره چلاب است که از ارتفاعات لفور شروع می‌شود و به منگول (منگل امروز کنار آب هراز) ختم می‌شود و این رودبار هم در خاک لارجان است. بنابراین قلعه دارا در دره چلاب امروزی است و محل آن را باید در حدود دهکده‌های گنگرج کلا و سنگچال جستجو کرد.

مابین گنگرج کلا و ارتفاعات لفور، آثار سه قلعه برجای است که ظاهراً یکی از این قلعه‌ها باید قلعه دارا باشد ولی در محل به این نام شناخته نمی‌شد، از گذشته این قلعه اطلاع زیادی در دست نداریم. همین قدر می‌دانیم که این قلعه مدتی در دست شیرسوار بن شیراسفار بوده است و یکی دوبار برای جلوگیری از سربازانی که به طرف قلعه می‌آمده‌اند، لشکریان خود را به رودبار هج (دره چلاب) آورده است.^{۱۷}

پس از آن این قلعه مدتی در دست امیر شهنشاها بود^{۱۸} و به برکت وجود شهنشاها مال فراوانی در قلعه گردآوری شده بود^{۱۹} و خود امیر شهنشاها در همین قلعه فوت شده است.^{۲۰}

شمس الملوك شاه غازی رستم دوم (۶۰۲-۶۰۷) پسر حسام الدوله اردشیر بن حسن بن رستم (۵۶۸-۶۰۲) به دستور پدر، مدتی در قلعه دارا زندانی بوده است.^{۲۱}

این قلعه را علاء الدوله حسن (۵۵۸-۶۶۸) از پدر خود شمس الملوك شاه غازی رستم اول (۵۳۳-۵۵۸) بخواست تا بدانجا رود و با خیالی آسوده به تحصیل علم فقه و آداب دین مشغول گردد و دوران زندگی خود را در آنجا بگذراند شاه غازی رستم،

۱۴- تاریخ طبرستان ج ۲ ص ۷۲ و ۷۶. ۱۵- تاریخ طبرستان ج ۲ ص ۱۷۱.
 ۱۶- تاریخ طبرستان ج ۲ ص ۱۷۲. ۱۷- تاریخ طبرستان ج ۲ ص ۴۲.
 ۱۸- تاریخ طبرستان ج ۲ ص ۴۷ و التدوین ص ۶۳. ۱۹- تاریخ طبرستان ج ۲ ص ۷۵.
 ۲۰- تاریخ طبرستان ج ۲ ص ۷۲. ۲۱- تاریخ طبرستان ج ۲ ص ۱۶۳ و التدوین ص ۷۴.

در ابتدا از این تقاضای پسر متغیر شد و بر او خشم گرفت ولی بعداً بر اثر اصرار او، قلعه را بدویاز گذاشت.^{۲۲} پس از مرگ اسپهبد علاء الدوله علی (۵۱۲-۵۳۳)، پسرش نصیر الدوله شاه غازی رستم (۵۳۳-۵۵۸) به حکمرانی طبرستان رسید. از آنجا که مردی با شهامت و باند پیرو و سختگیر بود، امرا و حکام طبرستان از او حساب می‌بردند و گمان می‌رفت که در آتیۀ نزدیکی ملك از ایشان بگیرد. پنهانی پیش برادرش شمس الملوك مرداویج- که در مروره خدمت سلطان سنجر بود فرستادند و او را به حکومت طبرستان دعوت کردند. مرداویج با سپاهیان کمکی سنجر به فرماندهی امیر امیران قشمر به قلعه جهینه در آستر آباد که سلطان سنجر به اوداده بود، آمد. در این وقت بسیاری از مردم مازندران روی به او آوردند.

اسپهبد شاه غازی با شنیدن این خبر به آرم آمد و از آنجا به کردآباد، بالای تنگه کولا رفت. راهدانان، قشمر و مرداویج را هنگام صبح به دشت کردآباد آوردند. خبر به شاه غازی رسید. از گرمابه بیرون آمد و با تنی چند از خاصان به ساری رفت و از آنجا به مرزبان آباد و لینگمان آمد و خود را به قلعه دارا رساند و در محلی به نام «آهک-چاه» لشکرگاه کرد. پس از آنکه خبر بدو رسید که تمام مردم طبرستان به مرداویج پیوسته‌اند، به قلعه دارا در درون رفت.

مرداویج و قشمر به پای قلعه آمدند و قلعه را محاصره کردند. کار قلعه نشینان سخت شد. نجیب الزمان احمد بن محمد قصرانی از علم نجوم خبر داشت. دعوی کرد که بر سردوا زده روز جنازه‌ای از آن صاحب قلعه بیرون برند و هنگام درو، تنگی آب قلعه به فراخی رسد. امیر تاج‌الدین شهریار مریمض بود، پس از دوازده روز جنازه او را از قلعه بیرون آوردند و به آمل دفن کردند و به موسم گندم درو، از آسمان پانزده شبانه روز باران آمد و انبارهای آب لبال شد.

لشکر قشمر از باران و طوفان بترسید و از حوالی قلعه برخاست و پس او مرگ و میر چهار پایان، قشمر خود را به ترجی رساند. شاه غازی رستم از قلعه بیرون آمد و

۲۲- تاریخ طبرستان ج ۲ ص ۷۷. التدوین ص ۶۵.

محل قلعه سامان در چلاو یاد شده^{۲۱} و همان مؤلف می‌نویسد که این قلعه در دست کیا-
گرشاسب بوده است.^{۲۲}

محل این قلعه در چلاو شناخته نشد. در مرتع رستانک^{۲۳} روبروی گنگرج کلا
محلی به نام «قلعه سام» تا چندی پیش می‌شناختند.

امامزاده سیف‌الدین

در دهکده گنگرج کلا ۲۴ چلاو

بنائی است هشت ضلعی از سنگ و گچ که داخل و خارج آن را سفیدکاری
کرده‌اند. و مسجدی مستطیل متصل به این بنا است. محوطه‌ای جلو مسجد است که
تکیه و سقافزار در دو طرف این محوطه ساخته شده‌اند، درها و صندوق بقعه قدمتی
ندارد و آثار تاریخی و هنری بر آنها دیده‌نشد.

بنای تکیه نسبة قدیمی است (عکس شماره ۷۰) و از داخل و خارج یک چکش-
گردان دارد. تیرهای چهارسوی سقف برسم چوب^{۲۵} و این چکش گردانها استوار
است. بالای تیرها تخته کوبی با درزپوش است. دهطاقچه و ده بالارف در سه طرف
بنای تکیه است. در زیر چکش گردانها بسمله و آیه الکرسی تا آخر و بسمله و سوره
توحید تا آخر با خطی بسیار خوش نوشته شده است و در آخر آنها سنه ۱۲۳۰ هجری
قمری نوشته شده است. کارنجاری تکیه از استادالله قلی نجارتنکابنی چلاو مسکن است.
بانیان این تکیه: آخوندحاجی ملا عبدالغفار و گل علی سلطان و ملا محمد امین و ملا-
محمد شفیع و مهر علی بوده‌اند.

سنگ قبری به دیوار تکیه نصب است این عبارات بر آن حک شده است :

تاریخ وفات مرحوم مغفور کربلائی آقابابا چلاوی گنگرج سنه ۱۲۶۳ .

۳۱- تاریخ خاندان مرعی مازندران ص ۱۱۷ . ۳۲- همین کتاب ص ۱۱۷ .

۳۳- بضم را . ۳۴- گنگرج کلا ده از دهستان چلاو بخش مرکزی شهرستان آمل چهل و

نه کیلومتری جنوب شرقی آمل. نام این ده در کتاب اسامی دهات کشور ج ۱ ص ۱۵۷ آمده است.

۳۵- بضم سین.

در دوگاه خیمه‌زد و مثال به اطراف نوشت و مردم طبرستان را به اطاعت دعوت کرد.^{۲۳}
اسپهبد اسفندیار بن شهریار که خواهرزاده شاه‌غازی رستم (۵۳۳-۵۵۸) بود
و شاه‌غازی به خواهر و خواهرزاده‌اش علاقه بسیار داشت، قلعه دارا را به ایشان
واگذاشته بود. روزی علاءالدوله حسن (۵۵۸-۵۶۸) پسر شاه‌غازی در آمل دستور
داد تا اسفندیار را دستگیر کنند و به قلعه دارا ببرند و در آنجا او را به قتل برسانند.^{۲۴}
گرده‌باز و پس از آنکه به‌کار اسماعیلیان زخمی شد، پدرش او را به قلعه دارا
فرستاد و شرف‌الزمان یهودی را که طیب‌خاصه خود بود نزد او فرستاد تا او را امداد او کند.^{۲۵}
اصفهد رستم پوره کله، کشوراه دار، پس از گریختن از کشاوره، نزد حسام-
الدوله اردشیر به قصر رودبار آمد. شاه اردشیر پس از ده شبانروز او را بند کرد و به قلعه
دارا فرستاد.^{۲۶} و همین شاه اردشیر (۵۶۸-۶۰۱) پسر خود شمس الملوك رستم دوم
(۶۰۲-۶۰۶) را نیز بند بر نهاد و به قلعه دارا فرستاد.^{۲۷} اکابر و اعیان با رکن‌الدوله قارن-
برادر کوچک شمس الملوك رستم - به قلعه دارا نزد شمس الملوك رفتند و از قلعه دارا
به رودبار هج و منگول و آمل بازگشتند.^{۲۸}

ظاهراً رکن‌الدوله قارن در زمان اقامت برادر در این قلعه، یا پس از آن به قلعه
رفته و سکنا گزیده است. زیرا پس از اینکه حسام‌الدوله اردشیر، پادشاه افراسیاب
اترب را به کوتوالی قلعه فرستاد، رکن‌الدوله قارن از قلعه به‌زیر آمده است.^{۲۹} با این
وصف قلعه دارا چنانکه ابن اسفندیار گفته است تا تاریخ ۶۱۱ قمری آبادان بوده است.^{۳۰}

قلعه سامان

در چلاو

از این قلعه و جای آن اطلاع زیادی نداریم در تاریخ خاندان مرعی مازندران

۲۳- تاریخ طبرستان ج ۲ ص ۸۱ و ۸۲ و ۸۳ . ۲۴- تاریخ طبرستان ج ۲ ص ۱۰۷ .

۲۵- تاریخ طبرستان ج ۲ ص ۱۷ . ۲۶- تاریخ طبرستان ج ۲ ص ۱۵۹ .

۲۷- تاریخ طبرستان ج ۲ ص ۱۶۵ . ۲۸- تاریخ طبرستان ج ۲ ص ۱۷۱ .

۲۹- تاریخ طبرستان ج ۲ ص ۱۷۲ . ۳۰- تاریخ طبرستان ج ۱ ص ۸۲ .

سنگی قطوری که بالای آن سه شاخه است و متولی می گفت که بالای سردر بقعه بوده. بر اثر خرابی زلزله فعلاً به دیوار امامزاده تکیه داده شده است عبارت (علی ولی الله) بر آن خوانده می شود و اطراف این عبارت نقش و نگار است. (عکس شماره ۷۱). در میدان جلو تکیه که خارج از محوطه امامزاده است، چناری که هرسال است که گرداگرد تنه آن به ۴ سانتیمتر می رسد. زمین بالادست تکیه به نام «آستانه کش» جزء موقوفات امامزاده است.

گورستان نیال

در اراضی پشت گنجر کلا

در اراضی نیال بالای گنجر کلا گورستانی قدیمی است.

امامزاده قاسم

در کوهستان دهکده تیار ۲۶ چلاو

در نه کیلومتری جنوب آبادی تیار بر قلعه کوهی بقعه ای به نام امامزاده قاسم است بنای آن از سنگ و گچ و روی آن سفیدکاری است و مسجدی مستطیل متصل به بنای اصلی است. اثر تاریخی یا هنری در این بقعه دیده نشد.

قلعه سردن

پایین تر از امامزاده قاسم در دامن کوه

در دامن کوه تیار طرف دست راست جاده ای که به امامزاده قاسم می رود آثاری از قلعه ای قدیمی است. آب انباری داشته که فعلاً پر شده است.

قلاوش

در قلاوش دره

بر سر دو راهی گنجر کلا و تیار در محلی به نام قلاوش دره، قلعه ای به نام

۳۶- تیارده از دهستان چلاو بخش مرکزی شهرستان آمل. پنجاه و هفت کیلومتری شرقی آمل (فرهنگ جغرافیائی ایران ج ۳)

«قلاوش» است که بر سر تپه ای خاکی منفرد قرار داشته و امروز آثار زیادی از آن برجای نمانده است.

قلاوش دیگری در اراضی زیر گنجر کلا بوده است که فعلاً برجای آن قلعه قدیمی کشت می شود و در تصرف آقای زمانی است.

زاغه ای قدیمی

در سا بنه ۲۷ سنگ چال

در دامن کوهی در اراضی سابقه سنگ چال (عکس شماره ۷۲) زاغه ای کنده شده است که از اطرافهای سنگی دورانهای اولیه به حساب می آید که نظایر آن در دره بالا لاریجان و نیاک زیاد است.

امامزاده یحیی

بالای اراضی ارشته سر ۲۸ زیر دهکده چم بن ۲۹

بنایی است مستطیل و ساده از سنگ و گچ آثار تاریخی و هنری در دروودی و صندوق آن دیده نشد.

دو چاه آب

بر سر کوهی در مرتع کلن ۴۰

این دو چاه ظاهراً در قلعه ای قدیمی بوده اند. اراضی کلن پایین تر از منگل طرف راست رودخانه هراز است. از بناها و دیوار قلعه اثری برجای نیست یکی از چاهها را می گفتند سابقاً بسیار گود بوده است.

قلا پشت

رو بروی پنجاب پشت آهنه سر

از نام محل قلعه معلوم می شود که این قلا پشت، همان قلعه آهنه سر قدیم است. ۴۱

۳۷- بضم باء. ۳۸- بکسر الف و راء و فتح سین. ۳۹- بفتح ج و کسر میم.

۴۰- بفتح کاف و لام. ۴۱- تاریخ مازندران ص ۳۷۸. آخن سر (اسامی دهات کشور

ج ۱ ص ۱۵۷ و فرهنگ جغرافیائی ایران ج ۳)

آثار زیادی از دیوار و بنا در این قلعه باقی است.

امامزاده حسن
در دهکده لهاش ۴۲ چلاو

بقعه ایست هشت ضلعی با گنبدی کلاه درویشی از خارج و مسجدی مستطیل شکل متصل به در ورودی بقعه (عکسی شماره ۷۳) درها و صندوق بقعه ساده و بدون تزیین و کنده کاری است. بنا از داخل چهار گوشه و در هر ضلع آن طاقنمایی باطاق جناغی است. با ساختن این طاقنماها کمر بند گنبد را تبدیل به دایره کرده اند و گنبدی مدور بر این دایره زده اند. این گونه جمع کردن چهار ضلعی و زدن گنبد در نوع خود بی نظیر است.

تخته‌ای به پهنای ۱۱ و درازای ۹۳ سانتیمتر که باقیمانده صندوقی قدیمی است داخل بقعه است. این عبارات بر آن خوانده شد:

تحریرافی شهر جمیدی الاخر سنه ثمان ثمانین تسعمایه ساعی خیر کیا محمد...
از لهاش به گلبران^{۴۲}، دمسی لرز^{۴۴}، کنگلستان، نیراس، شالینگه چال، لهه^{۴۵} و شیخ موسی می توان رفت.

امامزاده صالح
در دهکده پریمه ۴۶ چلاو

بنای مستطیل آن نوساز بود و از سنگ و گل ساخته بودند. صندوقی ساده و دری ساده داشت و بام آن حلب سربود.

۴۲- لهاش ده از دهستان چلاو بخش مرکزی شهرستان آمل چهل کیلومتری جنوب آمل (فرهنگ جغرافیائی ایران ج ۳) ۴۲- بفتح گاف. ۴۴- بفتح دال و لام. ۴۵- بفتح کاف. ۴۶- بکسر لام و هاء. در کتاب اسامی دهات کشور ج ۱ ص ۱۵۷: پاریس.

سلطان شجاع الدین
در پریمه چلاو

درختان اوجا و آزاد که پنسال در محسوطه بقعه است بتازگی بنائی برای آن ساخته‌اند.

قلعه‌ای قدیمی
در بیهما پشت منگل

در اراضی بیهما در غرب منگل آثار قلعه‌ای بزرگ قدیمی است. در این قلعه حفاریهای غیر مجاز زیاد کرده و آن را زیر و زیر کرده‌اند.

خرابه‌های قدیمی
در جنگل مرعش پشت رزکه

جنگل مرعش دست چپ رود هر از و پشت محل رزکه است. در اراضی این جنگل خرابه‌ای قدیمی است.

تیمور قلعه
در کوهستان چلاو

تیمور قلعه از بناهای تیمور شاه از گچ و آجر ساخته شده معتبرتر از قلعه‌های دیگر است همه لوازم را از حمام و غیره داشته سمت چلاو است و آثار آن باقی است^{۴۷}

راه سیاه بیشه هر از به فیروز کوه

سیاه بیشه - لهاش - الیمستان - امامزاده قاسم - مراتع کنگلو - اسپرز سیوجی - ترکلی (بکسر تاء) ساختمان قدیمی دارد که روسها در جنگ بین الملل دوم تعمیر کردند) - سیاه کوه - رنان (بضم راء) - چرات - فیروز کوه .

راه الیستان به شیرگاه

الیستان - چلاو - سنگک چال - آب کل منار - شیاره - پادشامیر - لفور -

شیرگاه .

۵- بناها و آثار تاریخی دشت سرآمل

امامزاده صالح

در دهکده بوروب (بوران) از دهکده‌های دشت سرآمل

بنای اصلی بقعه چهار گوشه است . متصل به ضلع غربی مسجدی است که دودر مشیک دارد . صندوقی که مرقد امامزاده را پوشانده است از چوب آزاد است و در حاشیه بالای بدنه غربی آیات زیر حک شده است :

بسم الله الرحمن الرحيم يس و القرآن الحكيم - تا هم غسافلون .
وفات مرحوم مغفور مشهدی قلی بیستم صفر المظفر در سنه ۱۲۹۳ .

بر حاشیه پایین صندوق عبارت زیر حک شده است :

عمل آسید عباس و استاد گل آقا لاسمی خداوند فرج الله را طول
عمر کرامت کند خدا را بحق عصمت فاطمه شرف نسارا بیامرز فرزندان
را به بخش به امامزاده صالح .

بنا را نوسازی و سقف آن را آهن پوش کرده اند . محوطه اطراف امامزاده بسیار روح-
بخش است و درختان آزاد کهنسال و درخت لی (= نارون) بزرگی که تنه محیط آن
۵۵۰ سانتیمتر است، سایه بر این محوطه انداخته اند . معروف است که زیر این درخت

۱- در کتاب اسامی دهات کشور ج ۱ ص ۱۵۷ این امامزاده به نام امامزاده صالح و امامزاده محمود یاد شده است .

نارون، بی‌بی دفن است و شبها پای آن چراغ روشن می‌کنند.
درخودآبادی آزاد کهنسالی بود که چراغ نفتی و شمعیهای متعددی پای آن روشن کرده بودند.

پلی قدیمی به نام شش‌پل
بر روی خان رود در زمزمه

بر سر راه آمل به بارفروش است و این‌راه از بلوک ساری می‌گذرد.^۲ پلی به نام شش‌پل نیافتیم در قریه ساری گلون پلی سنگی به نام «سه‌پل» بوده است که آن را خراب کرده‌اند.

۳ لاک‌کتی

میان سامان کنسی و بازیرکالا از دهکده‌های دشت سر
خاک ریزدستی کوچکی است که مساحت بالای آن به چهار صد متر می‌رسد.

تکیه‌ای قدیمی

در دهکده هندوکلا از دهکده‌های دشت سر

بنایی است قدیمی که جلو آن پنج ستون خوش تراش استوانه‌ای دارد. داخل بنا را دو چکش گردان روی هم زده‌اند و تیرهای نیم دایره‌ای سقف را بر روی چکش گردان دوم قرار داده‌اند. کار تراش چکش گردانها و تیرها بسیار ظریف است. سقافناری بسیار ظریف در مقابل تکیه است. بر روی تخته‌های سقف آن نقاشیهای بسیار ظریف از: خورشید، فرشته، مرغی که در لانه بر تخم خوابیده است، رفر، مناظر جنگی، مذهبی، کشتی، آهو، امام حسن و امام حسین. بریکی از تخته‌ها عبارات زیر خوانده می‌شود:
خادم در گه شاه مردان حاجی قربان ابن کربلائی رمضان.

کتبه شفیع القاضی قزاق چاهی^۴ ۱۲۸۸

کرده نجاریش برادر
..... صادق و جعفر.

کرده نقاشی این رفیع بنای
بنده خالص مخلص حق میرزا بابا

هر طرف سقافنار چهارستون بسیار ظریف و پرکار است. تیرهای سقف بر روی یک ردیف چکش گردان متکی است. لبه بیرون دارای دو چکش گردان و یک پشته است.

حمامی قدیمی

در اراضی هندوکلا دشت سر

حمامی اجری نسبة قدیمی با سربینه و گرمخانه و خزینه در اراضی این دهکده است که فعلاً مخروبه و متروک است. اراضی وقفی اطراف آن را تصاحب کرده و شالی‌زار کرده‌اند.

تکیه فیروزکالا

در دهکده فیروزکالا از دهکده‌های دشت سر آمل

تکیه‌ای نسبة قدیمی با گچ بریهای ظریف دارای یک در ورودی و یک سربخاری و دو اوزه طاقچه (عکس شماره ۷۴) بالای طاقچه‌ها کتیبه‌ای از اشعار محتشم کاشانی گچ‌بری شده است (عکس شماره ۷۵) و بالای هر طاقچه یک رف است. بالای رفهای سم‌کشی و شیرسکاری است. تیرهای سقف چهارسو است و روی شیرسرها قرار دارد. بالای تیرها تخته کوبی است. سه ستون چوبین با سه سرستون بسیار ظریف جلوبنا است. لبه بنا از خارچ شیرسردار و سه پشته است. بام بنا سفالپوش است. تاریخ ۱۲۸۹ میان کتیبه‌ها دیده شد.

امامزاده عیدانگه

در دهکده فیروزکلای دشت سرآمل

بقعه ایست که از خارج استوانه‌ای است. مسجدی کوچک که تاریخ بنای آن مؤخر بر تاریخ بنای امامزاده است. جلو در ورودی بقعه اضافه شده است (عکس شماره ۷۶). بالای در ورودی مسجد کتیبه کوچکی است که بر آن «عمل نجاری استاد مهدی ۱۳۰۶» و بر کنار همین کتیبه «سنه ۱۳۰۶» نوشته شده است. بنای بقعه از داخل هشت ضلعی دو بدو برابر است. اضلاع قبلی و شمالی و شرقی و غربی هر یک دارای طاقنمایی بزرگ است و اضلاع کوچکتر دارای طاقنماهای کوچکتری است. دو پنجره نورگیر بالای اضلاع قبلی و شرقی است. صندوقی که قبر امامزاده را پوشانده است، قاب و آلت کاری است قصاب و آلتها شامل هشت ضلعی‌های بزرگ و چهار ضلعی‌های کوچک میان آنهاست. هشت ضلعیها برنگهای سبز و قرمز و زرد و آبی رنگ آمیزی شده و چهار ضلعی‌ها را رنگ سفید زده‌اند.

حمامی قدیمی

در دهکده فیروزکلای دشت سرآمل

این حمام شامل سربینه و رختکن و سردخانه و گرمخانه است. دست راست سردخانه، مستراح و دست چپ آن نوره‌خانه بنا شده است.

تکیه‌ای قدیمی

در دهکده پاشاکلا از دهکده‌های دشت سرآمل

بنائی است مستطیل شکل دارای يك در ورودی. در این بنا دوازده طاقچه است که بالای هر طاقچه مصرعی از اشعار هفت‌بند محتشم است. بالای هر مصراع طاقنما مانند کوچکی است که داخل هر يك گچ بری دارد طرح این گچ بریهای با یکدیگر
۵- در زیارتنامه داخل حرم، این امامزاده به نام امامزاده عباس خوانده شده بود.

اختلاف دارد (عکس شماره ۷۷). بالای این قسمت سم‌کشی و شیر سرکشی است. تیرهای سقف، روی این شیرسرها قرار گرفته است. بالای تیرها تخته‌کوبی با درز-پوش است. بام سفال‌سر است. چهار ستون چوبین چهارسو که سرستونهای دهان اژدری دارند، در جلو بنا است.

سقانفاری قدیمی و پوکار در محوطه حیاط تکیه است (عکس شماره ۷۸). سقاخانه چوبین بزرگی نیز در محوطه تکیه است. اضلاع بزرگتر دارای شش‌پنجره ارسی و اضلاع کوچکتر هر يك سه‌پنجره ارسی دارند (عکس شماره ۷۹).

آب‌انباری قدیمی

در دهکده پاشاکلا بالا از دهکده‌های دشت سر

آب‌انباری است از آجر که سردر پاشیر و پله‌ها و مخزن آب آن برجای است. اراضی اطراف آن را که وقف بوده است ابوالحسن سپهری فروخته و نعمت‌کردی خریداری کرده و تصاحب کرده است.

خانم‌پل

در راه پاشاکلا به شهنة کلا

پلی است آجری که بر روی رودخانه کاری بوده است. می‌گفتند خانمی این پل رازده و از بالای آن آب از طرفی به طرف دیگر رودخانه برای اراضی خود می‌برده است. سه طاق از این پل باقی است (عکس شماره ۸۰).

درویش اسماعیل

در اراضی کمانگرکلای دشت سرآمل

میان پاشاکلا و کمانگر کلا در زمینهای متعلق به دهکده کمانگر کلا بقعه قدیمی درویش اسماعیل قرار گرفته است. نمای خارجی بقعه چهارگوشه است. این چهار گوشه را بالاتر از تزئینات کشکولی و سینه‌کفتی گچی، بریده و هشت ضلعی به وجود آورده‌اند. گنبد کلاه‌درویشی آن هشت‌پر است و روی این هشت ضلعی بنا شده است.

در هر ضلع بالای طاقنمای وسط، دو مستطیل است که داخل آنها کاشیکاری است. بالای این قسمت کاشیکاری، دوازده قرنیس سینه کفتری و بالای آنها یازده نیم‌دایره تزئینی از گچ ساخته‌اند. طرف در ورودی بقعه، مسجدی نوساز بعداً اضافه کرده‌اند. (عکس شماره ۸۱).

داخل بقعه چهار گوشه است و صندوقی ساده چوبین در میان آن، مرقد درویش اسماعیل را پوشانده است. در مقابل بقعه سقائفی تازه‌ساز به چشم می‌خورد که ارزش تاریخی ندارد.

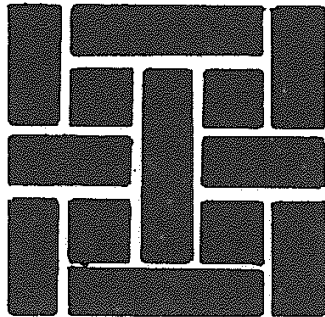
امامزاده عبدالله^ع

در دهکده شهته کلا ۷ از دهکده‌های دشت سرآمل

بنای اصلی بقعه از خارج مستطیل و از داخل هشت ضلعی است (عکس شماره ۸۲). پهنای اضلاع میان ۲۲۲ - ۲۲۵ سانتیمتر است. نزدیک سقف بنا سم‌کشی و شیر سرکشی است. وسط بنا سرکشی (حمال) بسیار قطور چهارسو، میان شیرسرها است. تیرهای سقف بر شیرسرها و حمال متکی است و شامل یازده تیر چهارسو است که نسبت به عرض بنا کوچک و بزرگ می‌شود. بالای تیرها تخته کوبی با درزپوش است. کف بنا از کاشیهای مختلف با رنگهای متفاوت فرش شده است. ظاهراً این کاشیها روزی ازاره بنا و قسمتی از آنها کتیبه بوده است زیرا کلماتی روی پاره‌ای از آنها خوانده می‌شد.

ع- ظاهراً این همان امامزاده عبدالله است که در طومار، تولیت آن بادرویش محراب بوده است. ۷- شهته کلا ده ازدهستان دشت سرآمل دوازده کیلومتری مشرق آمل و سه کیلومتری جنوب راه آمل به بابل (فرهنگ جغرافیائی ایران ج ۳). در کتاب اسامی دهات کشور ج ۱ ص ۱۵۸ از این امامزاده یاد شده است.

در اصلی ورودی بقعه شرقی است. درازای هر لنگه آن ۱۳۷ و پهنای آن ۴۰ سانتیمتر است. بر هر لنگه سه طرح تکراری است. طرحها عبارت از قطعات چوبند که در جهات مختلف به یکدیگر کم و زبانه شده‌اند. اطراف طرحها زنجیره و حاشیه بندی دارد. شکل هر طرح از این قرار است:

صندوقی به درازای ۳۰۰ و پهنای ۱۳۲ و بلندی ۱۰۲ سانتیمتر در وسط بناست. بدنه دراز صندوق شامل پایه و قسمت مشبك و حاشیه است که به متن صندوق منتهی می‌شود. در این قسمت شش پاره‌کننده کاری جداست که به یکدیگر متصل کرده‌اند. در پهنای صندوق دو پاره از این کنده کاری است.

آیاتی که بر حاشیه بالای بدنه غربی صندوق است:

از: بسم الله الرحمن الرحيم انافتحننا لك فتحاً مبيناً ... تا - عليك ويهديك

آیاتی که بر حاشیه بالای بدنه شمالی است:

از: صراطاً مستقيماً ... تا - ذلك عند الله

آیاتی که بر حاشیه بالای بدنه شرقی است:

از: فوزاً عظيماً ... تا - غضب الله عليهم

آیاتی که بر حاشیه بالای بدنه جنوبی صندوق حک شده است:

از: لعنهم واعد لهم جهنم ولله جنود السموات - تا - يدالله فوق عباراتی که بر تخته میان پاره‌های کنده کاری سوم و چهارم بدنه شمالی است :

اللهم صل على النبی المصطفى اللهم صل على المرطضى و على الزهرا والسبطین والسجاد والبا

عباراتی که بر تخته میان پاره‌های کنده کاری دوم و سوم بدنه شمالی است :

قروالصادق والکاظم والرضا والتقى والتقى والعسکری

عباراتی که بر تخته میان پاره‌های کنده کاری چهارم و پنجم بدنه شمالی است :

والحجتک القائم الهادی المنتظر المهدی صاحب الزمان

مطالبی که بر حواشی پایین صندوق حک شده است :

عباراتی که بر حاشیه غربی پایین صندوق بوده است تراشیده شده بود و قسمتی از حروف دیده می‌شد .

قسمت حاشیه پایین غربی که تراشیده شده بود ظاهراً آیاتی از ابتدای آیه الکرسی بوده است .

آیاتی که در حاشیه پایین صندوق طرف غربی حک شده است :

عنده الا باذنه - تا - هو العلی العظیم^۱ مرقد منور مطهر بن حارس موسی نورالله قبره تاریخ شهر رجب فی سنة ۹۴۵ یا الله یا محمد یا علی .

حواشی پایین بدنه های شرقی و جنوبی به علت مانع شدن تخته‌ای که جلو آیات کوبیده بودند خوانده نشد .

عبارات زیر بر تخته سمت راست که میان پایه صندوق و قسمت کنده کاری اول غربی قرار می‌گرفت ، حک شده بود :

ساعی صندوق مبارک علی بن یا مولانا جمال

بر تخته سمت چپ که میان پایه صندوق و قسمت کنده کاری دوم غربی قرار داشت ، عبارت زیر حک شده بود :

۸- در این قسمت گل و بوته‌ای میان آیات کلام الله مجید و قسمت بعد فاصله قرار می‌گرفت.

عمل استاد محمدخان گیلانی

مسجدی که زمان بنای آن مؤخر بر زمان بنای بقعه است متصل به بنای اصلی است . در ورودی این مسجد کنده کاریهای ظریف داشت . درازای هر لنگه آن ۱۵۸ و پهنای آن ۵۱ سانتیمتر بود (عکس شماره ۸۳) .

بر پاسار بالای لنگه سمت راست عبارات زیر حک بود :

صاحب الخیرات درویش سید جلال

بر پاسار بالای لنگه چپ :

بن سید السادات سید حسن صدق رسول

بر پاسار پایین لنگه سمت راست :

عمل شمس الدین ابن استاد اخند نجار

بر پاسار پایین لنگه سمت چپ :

تحریراً فی ماه جمادی الاخره سنه سبعة وتسعين وثمانمائة

متولی اظهار می‌کرد که این جفت در را سیل به رودخانه مجاور دهکده آورده و پس از گرفتن آن از آب، در اینجا نصب کرده‌اند .

در محوطه اطراف بقعه گورستانی قدیمی است که نه اصله درخت آزاد که نسال دارد که محیط تنه سه اصله آنها بدین ترتیب است ، ۵۰۰ و ۴۶۵ و ۴۰۰ سانتیمتر .

روز بیست و ششم نوروز ماه قدیم که مصادف با ایام اواخر مرداد ماه جلالی است در اراضی اطراف امامزاده ، بازار برپا می‌شود و از اطراف و اکناف برای کشتی‌گیری و تماشای آن می‌آیند .

قلعه خرابه‌ای عظیم و قدیمی به نام «کافر قلعه» نزدیک دهکده قلعه‌کش ۹ از دهکده های دشت سر

اراضی قلعه خاك ریزی است دستی به ارتفاع بیست متر و بالای آن در حدود

۹- قلعه‌کش ده مرکز بلوک قلعه‌کش از دهستان دشت سر بخش مرکزی آمل دوازده کیلو- متری شرق آمل (فرهنگ جغرافیائی ایران ج ۳) .